

Lietuvos moksleivių ksenofobijos ir politinės tolerancijos bruožai

Andrius Sprindžiūnas

Docentas socialinių mokslų (edukologijos) daktaras
Mykolo Romerio universiteto Filosofijos katedra
Ateities g. 20, Vilnius
Tel. (8 5) 2714 628
El. paštas: aspri@mruni.lt

Straipsnyje aptariamos politinės tolerancijos tyrimų metodologinės problemos, pateikiami vyresniųjų klasių moksleivių politinės tolerancijos tyrimo rezultatai, išryškinantys jaunuolių požiūrio į skirtingų socialinių grupių atstovų teisę į žodžio laisvę bei teisę dirbti mokytojais ypatumus. Be to, aptariamos kai kurios moksleivių ksenofobijos sąsajos su jų polinkiu į nelankstų, autoritarišką ir dogmatišką mąstymą.

Įvadas

Lietuvai žengiant eurointegracijos keliu, nuolat kyla klausimas, ar neištirps maža mūsų tauta Europos šalių bendrijoje ir ką daryti, kad išsaugotume savo vertybinį tapatumą. Žinoma, kad visoms tautoms būdinga tam tikras natūralus ksenofobijos lygis ir tolerancijos bei netolerancijos kitoniškumui dinamika, tačiau Lietuvai, šiuo metu išgyvenančiai moralinės, politinės bei socialinės transformacijos laikotarpį, ypač svarbu, kokius bruožus įgis bręstantys naujos kartos piliečiai, dabartiniai moksleiviai. Nors tolerancija skelbiama bene pagrindine šiuolaikine dorybe, o ją puoselėti ragina įvairios tarptautinės konvencijos ir švietimo programos, Gilesnei šios vertybės turinio ir adekvataus įgyvendinimo galimybių analizei ne visada skiriamas pakankamas dėmesys. Reikia pasakyti, kad tolerancija gali reikšti ne tik pagarbą žmogaus

teisėms ir esminių demokratijos vertybių puoselėjimą (tai akcentuoja žymūs užsienio mokslininkai L. C. Bollinger, P. King, K. R. Popper ir kiti mąstytojai), bet ir ilgametės totalitarinio režimo patirties sąlygotą dvasinių vertybių sunykimą, tautinių vertybių praradimą ir į jų vietą besiveržiančias svetimas tradicijas (V. Aramavičiūtė, B. Kuzmickas, L. Astra ir kiti). Todėl šiandien svarbu, atsižvelgiant į kitų pasaulio šalių demokratėjimo patirtį, ieškoti ne bet kokios, o brandžios ir atsakingos, tausojančios praeities vertybes ir kartu atviros pokyčiams tolerancijos ugdymo Lietuvoje prielaidų.

Čia atkreiptinas dėmesys į demokratinės visuomenės tapsmui ypač svarbią tolerancijos, kaip politinės vertybės, koncepciją. Politinė tolerancija apibrėžiama kaip demokratinėms visuomenėms būdingų pilietinių laisvių ir teisių (žodžio, spaudos, diskusijų, susirinkimų organizavimo, jungimosi į partijas ir kitas organi-

zacias) pripažinimas visuomenės mažumoms. Vakarų šalyse ji išlieka vyraujanti strategija siekiant visuomeninio teisingumo, tiksliau sakant, kompromiso derinant daugumos ir mažumų teises, visuomenės interesus ir asmenų teises. Tačiau vieningai sutariama, kad neturi būti toleruojami visuotinai pripažintų žmogaus teisių bei laisvių pažeidimai, visuomenės vertybių naikinimas, sunkūs nusikaltimai, nes tolerancija be ribų ar be aiškių ribų visuomenės gyvenime sukeltų chaosą ir paneigtų pati save.

Be to, svarbu atskirti politinę toleranciją nuo pakantos. Politinė tolerancija skiriasi nuo politinės pakantos tuo, kad remiasi ne naudingumo ar kitais trumpalaikiais motyvais, bet oponentų (ypač politinių mažumų) teisės turėti savo politinius įsitikinimus pripažinimu ir gerbimu, laisvanoriškai atsisakant jėgos priemonių (taip pat ignoravimo, išstūmimo, bauginimo, diskriminacijos) panaudojimo kitaminčių veiklai nutraukti.

Svarbi politinės tolerancijos sritis daugelyje šiuolaikinių šalių yra tautinės daugumos santykis su tautinėmis mažumomis, kuriam apibūdinti dažnai pasitelkiama ksenofobijos sąvoka. Ksenofobija dažniausiai suprantama kaip svetimšalių, kitataučių, kitos rasės asmenų ar jų grupių (dažniausiai sudarančių mažumas tam tikroje visuomenėje) diskriminacija dėl tautybės ar rasės. Ši diskriminacija gali pasireikšti įvairiomis nepakantumo formomis, kaip ignoravimas, vengimas, niekinimas, atsisakymas plėtoti santykius, griežtų teisinių sankcijų taikymas, įprastų pilietinių teisių nepripažinimas ar net smurtas ir atviros neapykantos demonstravimas. Bendriausia prasme ksenofobija gali būti apibrėžta kaip nemėgimas visko, kas užsienietiška ar svetima tautinei kultūrai (svetimo baimė).

Ar Lietuvos visuomenė tolerantiška? Kiek ir kokių grupių atžvilgiu ji ksenofobiška? Į šiuos

klausimus neįmanoma vienareikšmiškai atsakyti, nes įvairių tyrimų duomenys yra prieštaringi, o juos vertinant būtina atsižvelgti ne tik į atitinkamus užsienio šalių rodiklius, bet ir į demokratinių procesų ypatumus, ypač į šalies demokratinės raidos laikotarpio trukmę po totalitarinio režimo patirties, kurios neišvengė daugelis Rytų Europos šalių. Todėl pirmiausia reikėtų pasidomėti, kokia politinės tolerancijos būklė ir kaip ši tolerancija tyrinėjama Vakarų šalyse. Čia bene geriausiai žinomi klasikiniais laikytini S. A. Stouffer nuo 1953 m. daryti tyrimai (1955), taip pat J. L. Sullivano, J. Pieresono, G. E. Marcuso (1982) „mažiausiai mėgstamų“ grupių („least-liked“ groups) metodologija pagrįsti tyrimai. Daugelis Vakarų šalių vėlesnių tyrinėtojų siekė ne tik sukurti patikimas ir validžias tolerancijos būklės įvertinimo skales, bet ir ieškojo bendrųjų tolerantiškos visuomenės kriterijų, darė sinchroninius bei diachroninius ilgalaikius tarptautinius tyrimus, ieškojo koreliacijų tarp specifinių tolerancijos apraiškų ir įvairiausių kitų veiksmų, tokių kaip amžius, lytis, tautybė, išsilavinimas, kognityvinė branda ir t. t.

Lietuvoje politinės tolerancijos ypatumai anksčiau išsamiai tyrinėti nebuvo, nors kai kurių kitų tyrimų rezultatai parodė, kad tolerancijos, taip pat palankaus požiūrio į šią vertybę, Lietuvoje stokojama. Sociologų pastebėjimu, didėja dalis moksleivių, kuriems svarbios tik asmeninio gyvenimo vertybės ir mažėja tų, kuriems rūpi visuomeninės ir universalesnės vertybės (šalies, tautos, religijos, demokratijos, Europos bendradarbiavimo...) (Šutinienė, 2003), o kartu nemažėja netolerancijos kai kurių tautybių bei socialinių grupių atstovų atžvilgiu (Kasatkina, Leončikas, 2003). Lietuvos Respublikos pagrindinio ugdymo bendrosiose programose ir išsilavinimo standartuose formu-

luojami tikslai moksleiviams ugdytis tautinę ir pilietinę savimonę, toleranciją, atvirumą pasauliui, teisingumo ir solidarumo bei laisvės principus, o asmeninę, pilietinę bei socialinę kompetenciją grįsti kūrybiškai perimama kultūrinė tautos ir pasaulio patirtimi.

Atsižvelgiant į tai, **tyrimo objektu** pasirinkti vyresniųjų mokinių tolerancijos ypatumai.

Tyrimo tikslas: atskleisti aukštesniųjų klasių mokinių tolerancijos ypatumus ir esmines ugdymo prielaidas.

Šio straipsnio tikslas: remiantis tyrimo duomenimis, atskleisti ryškiausias Lietuvos vyresniųjų mokinių ksenofobijos ir politinės tolerancijos apraiškas.

Tyrimo metodai ir organizavimas: atliekant tyrimą panaudoti atskirų tolerancijos apraiškų, tolerantiško žmogaus savybių bei tolerantiško elgesio aprašai, V. Franklio prasmės, M. Rokeacho autoritariško, dogmatiško ir nelankstaus mąstymo testai, politinės tolerancijos („mažiausiai mėgstamų grupių“) klausimynas ir kt. Apdorojant duomenis taikyti statistinės analizės metodai naudojant SPSS 9 programų paketą.

Tyrimas buvo atliktas 2003 m. spalį–2004 m. gegužę Kauno ir Vilniaus vidurinėse mokyklose ir gimnazijose. Iš viso apklausti 233 mokiniai, iš jų 86 devintokai, 33 dešimtokai, 61 vienuoliktokas ir 53 dvyliktokai. Respondentų pasiskirstymas pagal lytį: 122 (52,4%) merginos ir 111 (47,6%) vaikinai.

Siekiant įvertinti Lietuvos mokinių nepakantumą kitoniškumui, buvo panaudota adaptuota mažiausiai mėgstamų grupių („*least liked groups*“) metodika, į kurią, remiantis S. Stouffer (1955) ir J. L. Sullivan (1982) klausimynais ir atsižvelgiant į Lietuvoje bei Lenkijoje (Kaprov, 1999) darytus tolerancijos tyrimus, įtraukta 11 potencialiai nemėgstamų socialinių grupių:

Antiglobalistai (JAV ir kitų galingų valstybių priešai)

Ateistai

*Euroskeptikai (Europos vienijimosi priešinin-
kai)*

Homoseksualai

Infekuoti AIDS (ŽIV viruso turėtojai)

Komunistai

Labai religingi asmenys

Militaristai (karo, nesantaikos kurstytojai)

Narkomanai

Nebaltųjų rasės atstovai

Teisti asmenys

Atsižvelgiant į Lietuvos vidaus ir užsienio politikos realijas manyta, kad šių grupių atstovai gali būti didesnės visuomenės dalies netoleruojami ar diskriminuojami, todėl netolerancijos jų atžvilgiu kriterijumi buvo pasirinkta požiūrio, ar toms grupėms priklausantiems asmenims turėtų būti garantuotos teisės naudotis demokratinėse valstybėse įprasta žodžio laisve, palankumas. Šis požiūris laikytas palankiu, jei respondentai pasirinko atsakymus „tikrai taip“ ir „taip“; abejojant – jei pasirinko atsakymą „abejoju“ ir nepalankiu – jei pasirinko atsakymą „ne“. S. A. Stouffer (1955) originaliaame klausimynne respondentų buvo prašoma nurodyti savo požiūrį į trijų socialinių grupių atstovus: ateistus, komunistus ir socialistus. Ši metodika JAV Nacionalinio požiūrių tyrimo centro bendrųjų socialinių apklausų (*National Opinion Research Center General Social Survey – NORC GSS*) klausimynuose naudota daugiau kaip 20 metų. 1976 m. ji buvo papildyta klausimais apie ateistus, militaristus, rasistus ir homoseksualus. Nuo tada NORC GSS tyrimuose respondentų buvo prašoma išreikšti savo požiūrį į kiekvieną iš šių grupių trimis aspektais, iš kurių kiekvienas susijęs su žodžio laisvės praktika: tai teisė turėti savo leidinius viešosiose bibliotekose, teisė viešai kalbėti ir teisė dirbti mokytojais. Mūsų tyrime buvo domėtasi ir respondentų požiūriu į

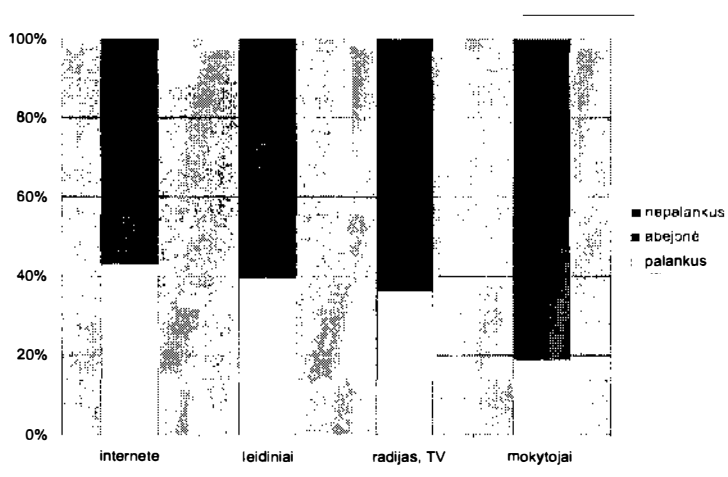
tam tikrų socialinių grupių narių teises skelbti savo pažiūras ir informaciją apie save internete. Manyta, kad internetinė erdvė, kaip lengviausiai prieinama ir interaktyvi, šiandien yra ne mažiau svarbi už įprastinius spaudinius ir kitas žiniasklaidos priemones. Todėl tyrime dalyvavusiems mokiniam buvo pateikti šie keturi klausimai apie jų požiūrius į kiekvieną iš sąrašė esančių grupių: „ar, jūsų nuomone, šių pažiūrų (visuomenės grupių) žmonėms turėtų būti garantuotos teisės 1. turėti savo puslapius internete? 2. turėti savo leidinius (taip pat ir viešosiose bibliotekose)? 3. viešai skelbti savo pažiūras (per spaudą, radiją, TV)? 4. dirbti mokytojais“? Rengiantis tyrimui buvo tikėtasi, kad originalios tyrimo metodikos (NORC GSS) klausimų pateikimo konteksto struktūra, numatanti didėjantį įsivaizduojamos situacijos artumą ir atitinkamai žemėjantį tolerantiškumo lygį, bus išlaikyta ir adaptuotoje šio Lietuvoje daryto tyrimo metodikoje. Šis lūkestis pasitvirtino tik iš dalies, nes, priešingai metodikos autorių prielaidai, kad lietuvių moksleiviai turėtų būti tolerantiškiausi (arba abejingiausi) internetinių publikacijų turiniui, kartais respondentai kaip tik jautriau (netolerantiškiau – ne-

pritariamai) reagavo į publikacijas, aptiktas internete, negu į atitinkamas publikacijas įprastiniuose leidiniuose viešosiose bibliotekose.

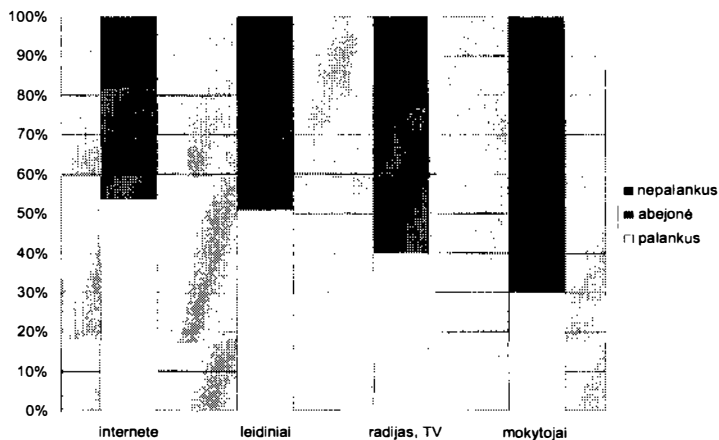
Tyrimo rezultatai

Kaip matyti procentinį pasiskirstymą vaizduojančioje diagramoje (1 pav.), apie 43% vyresniųjų mokinių išreiškė palankų požiūrį ir 24% – aiškiai nepalankų požiūrį į antiglobalistų teisę turėti savo puslapius internete. Respondentų požiūrio palankumas tolygiai smunka leidinių viešosiose bibliotekose, teisės skelbti savo pažiūras per radiją ir televiziją ir teisės dirbti mokytojais segmentuose. Kaip matyti, antiglobalistų teisę dirbti mokytojais palankiai įvertino jau tik 19%, o nepalankiai – net 53% respondentų.

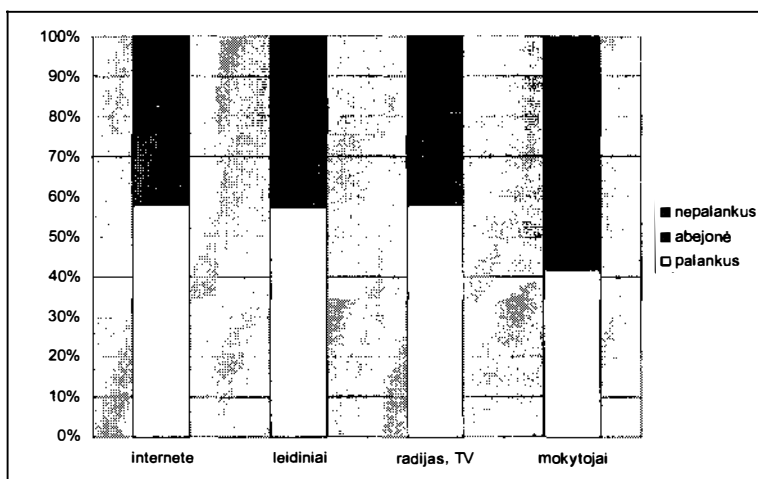
Mokinių požiūris į analogiškas ateistų teises kiek palankesnis (2 pav.): beveik 54% apklaustųjų pritarė ateistų teisei turėti puslapius internete, 51% – teisei turėti leidinius bibliotekose, 40% – naudotis radijo ir televizijos tribūna ir 30% – dirbti mokytojais. Tačiau apie 30% abejojo, ar pritari tioms teisėms, o likę šias teises vertino neigiamai. Išties galima nusistebėti dalies lietuvių mokinių požiūrio į ateistų teises

1 pav. Mokinių požiūrio į antiglobalistų teises palankumas (proc.)

2 pav. Mokinių požiūrio į ateistų teises palankumas (proc.)

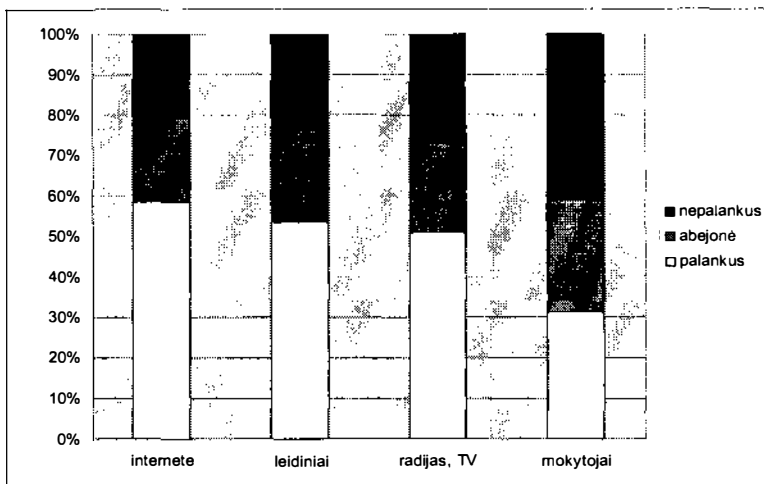

3 pav. Mokinių požiūrio į euroskeptikų teises palankumas (proc.)

nepalankumu, artimu 1954 m. Jungtinėse Amerikos Valstijose daryto tyrimo metu užfiksuotiems rezultatams, kai ateistų teisę į žodžio laisvę pripažino tik 37%, o teisę dirbti mokytojais – vos 12% respondentų (Stouffer, 1955). Palyginimui – 1993 m. JAV šias teises jau pripažino atitinkamai 71,2% ir 52% respondentų (pagal NORC GSS), o 1993 m. daryto analogiško tyrimo Lenkijoje duomenys yra atitinkamai 58,2% ir 67,8% (Kaprov, 1999).

Dar palankesnis pasirodė vyresniųjų mokinių požiūris į euroskeptikų teises turėti puslapį internete, skelbti savo pažiūras spaudoje, per radiją ar TV ir dirbti mokytojais (3 pav.).

Palankų požiūrį į euroskeptikų teises atitinkamai išreiškė 58%, 57,5%, 57,9% ir 41,7% apklaustųjų, kiekviename konteksto segmente buvo apie 25% abejojančių, o neigiamai žiūrinčių dalis tolygiai didėjo nuo 18 iki 30%. Interpretuojant šiuos duomenis būtų galima įžvelgti nei-

4 pav. Mokinių požiūrio į homoseksualų teises palankumas (proc.)

giamą požiūrį ir abejonę išreiškusių mokinių palankumą Lietuvos integracijos į Europos Sąjungą idėjai, o kartu ir nemažos (daugiau kaip 50%) mokinių dalies pasirengimą diskutuoti šia tema, nesistengiant nutildyti ar ignoruoti kitaip manančiųjų balso.

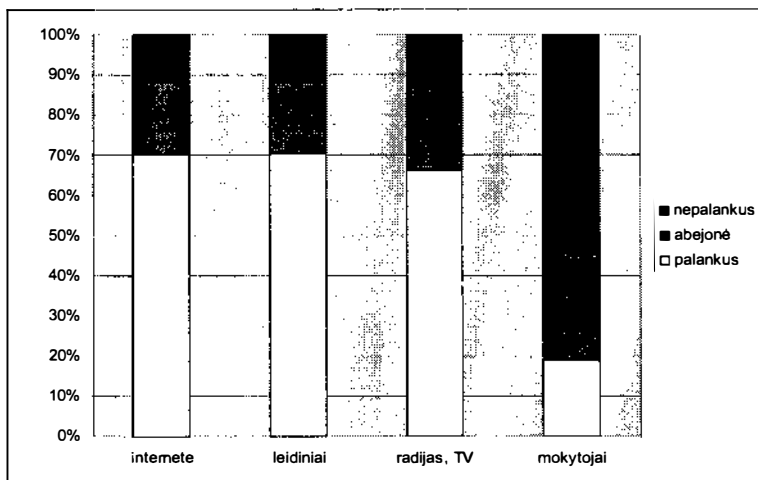
Gerokai mažesnis tyrime dalyvavusių mokinių palankumas homoseksualių asmenų teisių atžvilgiu (4 pav.). Nors tik apie 20% tiriamųjų nurodė prieštaraujantys jų teisei turėti savo puslapius internete, artimesnio konteksto segmentuose netolerantiškų respondentų tolygiai daugėja iki 42%, o abejojančių šių asmenų teisėmis – nuo 20 iki 29%, tad artimiausio konteksto segmente („ar šiems žmonėms turėtų būti garantuota teisė dirbti mokytojais?“) tik apie 30% apklaustųjų moksleivių išreiškė palankų požiūrį. Šis rezultatas panašus į 1999 m. daryto Lietuvos visuomenės vertybių tyrimo (pagal Europos vertybių tyrimo programą) rezultatus, kurie atskleidė, kad, pavyzdžiui, apie 68% Lietuvos respondentų nenorėtų gyventi kaimynystėje su homoseksualais. Pagal šį rodiklį Lietuva priskirta prie pačių netolerantiškiausių šalių ES (Europa ir mes, 2001, p. 109–110).

O koks gi vyresniųjų mokinių požiūris į infekuotų AIDS asmenų (ŽIV viruso turėtojų) teises? (5 pav.).

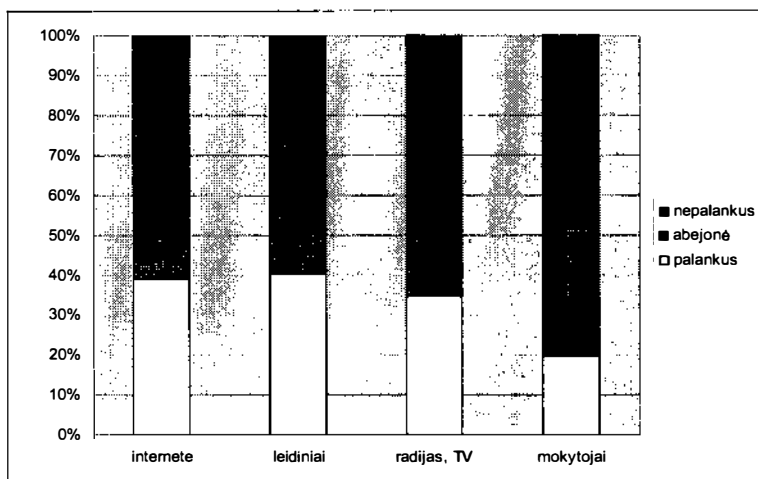
Paaikškėjo, kad apie 70% respondentų palankiai žiūri į šių asmenų žodžio laisvę ir pritaria jų teisėms turėti internetinius bei įprastinius leidinius, taip pat dalytis mintimis naudojantis radiju bei televizija. Tačiau tik 3,9% apklaustųjų tvirtai pritarė (pasirinko atsakymą „tikrai taip“) ir 15,0% pritarė (pasirinko „taip“) šių asmenų teisei dirbti mokytojais, taigi daugiau kaip 80% respondentų paprieštaravo arba suabejojo, ar AIDS infekuotiems asmenims turi būti pripažinta ši teisė. Nors šie duomenys negali būti tiesiogiai sugretinti, bet, siekiant geriau įvertinti situaciją, verta atkreipti dėmesį į tai, kad Lietuvos visuomenės vertybinių nuostatų tyrimas buvo atskleidęs, jog apie 55% Lietuvos respondentų nenorėtų gyventi AIDS infekuotų asmenų kaimynystėje.

Lyginamuju požiūriu labai įdomu, kuo pasižymi Lietuvos mokinių požiūris į atitinkamas komunistų teises (6 pav.).

Paaikškėjo, kad, palyginti su homoseksualų atveju, gerokai mažiau (tik apie 40%) respon-

5 pav. Mokinių požiūrio į AIDS infekuotų asmenų teises palankumas (proc.)

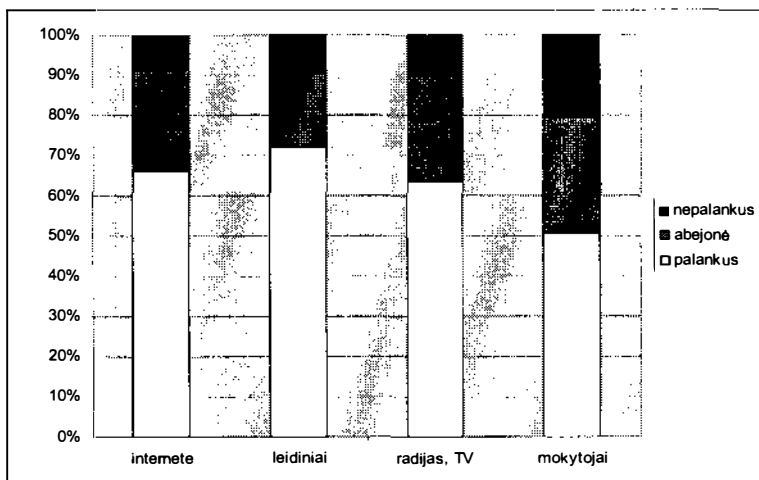
6 pav. Mokinių požiūrio į komunistų teises palankumas (proc.)

dentų buvo linkę pripažinti šių asmenų teisę į žodžio laisvę, gerokai daugiau tiriamųjų abejojo ir atitinkamai apie 24, 27, 29 ir 49% jų išreiškė nepalankų požiūrį, taigi ir netoleranciją komunistinių pažiūrų asmenims. Neabejojant galima teigti, kad Lietuvos vyresniųjų moksleivių tolerancija komunistams lenkia JAV 1954 m. užfiksuotą lygį (tuo metu ten tik 27% respondentų pripažino komunistams teisę į žodžio laisvę ir tik 6% – teisę dirbti mokytojais), tačiau akivaiz-

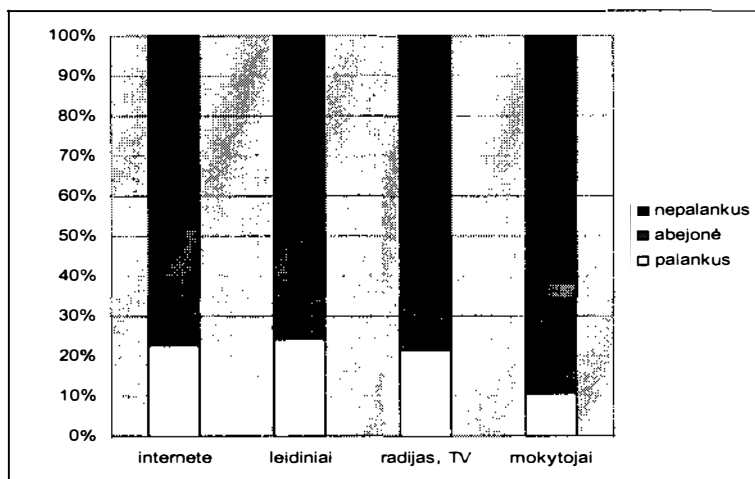
džiai atsilieka nuo JAV prieš dešimtmetį užfiksuotų naujesniųjų tyrimų rezultatų (1993 m. 68,7% respondentų pripažino teisę į žodžio laisvę ir 56,3% – teisę dirbti mokytojais), o Lenkijoje – atitinkamai 69,3 ir 62,0% (Kapro, 1999).

Kur kas palankesni mokinių požiūriai užfiksuoti labai religingų žmonių atžvilgiu (7 pav.).

Apie 2/3 respondentų nurodė pritarantys tokių asmenų teisei į žodžio laisvę, o nepritariančiųjų dalis neviršijo 10%. Vis dėlto tik apie

7 pav. Mokinių požiūrio į labai religingų asmenų teises palankumas (proc.)

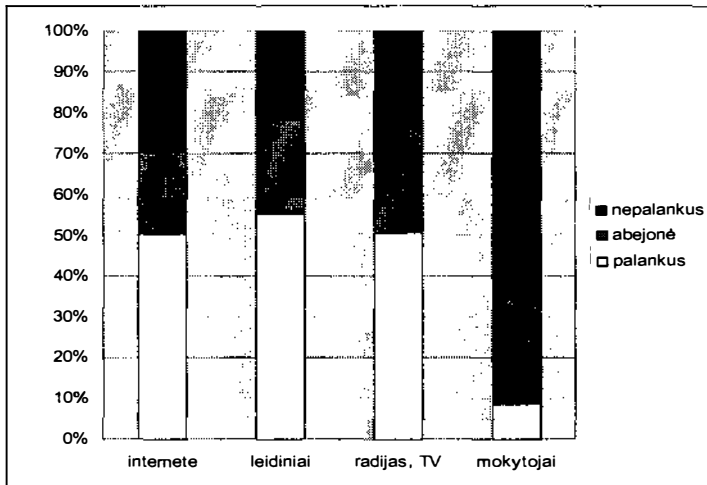

8 pav. Mokinių požiūrio į militaristų teises palankumas (proc.)

pusė tiriamųjų nurodė sutinkantys, kad labai religingi žmonės dirbtų mokytojais, o apie penktadalis tam paprieštaravo. Abejojančiųjų dalis svyravo nuo 18 iki 29%. Įdomu tai, kad daugiausia apklaustųjų pritarė labai religingų asmenų teisei turėti leidinius bibliotekose, tačiau dalis jų suabejojo, ar pripažinti šių asmenų teisę turėti internetinius puslapius bei skelbti savo pažiūras per radiją ar televiziją. Didžiausio artimumo kontekste netolerantiškų respondentų padaugėjo dvigubai.

Visai kitokios tendencijos pastebimos analizuojant vyresniųjų mokinių požiūrį į militaristų (karo ir nesantaikos kurstytojų) teises ypatumus (8 pav.).

Apie pusė tiriamųjų šiems asmenims nepripažino teisės į žodžio laisvę, o beveik trečdalis – abejojo, ar tokią teisę galima pripažinti. Taip pat pastebimas ir ryškus nepakantumas militaristų internetiniams puslapiams (vos 22% respondentų šiems asmenims pripažino teisę į internetinę erdvę, kiek daugiau – teisę turėti lei-

9 pav. Mokinių požiūrio į narkomanų teises palankumas (proc.)

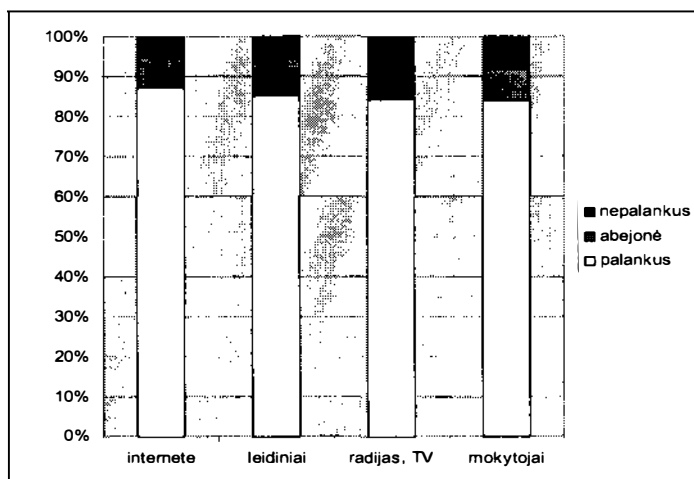
dinius viešosiose bibliotekose), o teisę dirbti mokytojais pripažino tik apie dešimtadalis respondentų. Atrodo, kad ir šiuo atveju Lietuvos aukštesniųjų klasių mokiniai netolerantiškumu lenkia JAV ir Lenkijos respondentus, iš kurių militaristams teisę į žodžio laisvę pripažino 64,5% JAV ir 44,1% Lenkijos gyventojų, o militaristų teisę dirbti mokytojais gynė atitinkamai 47,6% JAV ir 44,1% Lenkijoje. Manytina, kad šiuo atveju mokinių netolerancija militaristams gali būti susijusi su brandžia pilietine pozicija, krikščioniška pasaulėžiūra arba sietina su pacifistinėmis idėjomis, nors kita vertus, kartu gali būti išreiškiamas ir gilesnių demokratijos tradicijų stokojantiems kraštams būdingas siekis nepaisyti kitaip manančių asmenų teisės į žodžio laisvę.

Įvairūs sociologiniai tyrimai yra atskleidę neigiamą Lietuvos visuomenės santykį su narkomanais, tad mūsų tyrimo duomenys šiuo aspektu nėra kuo nors ypatingi (9 pav.).

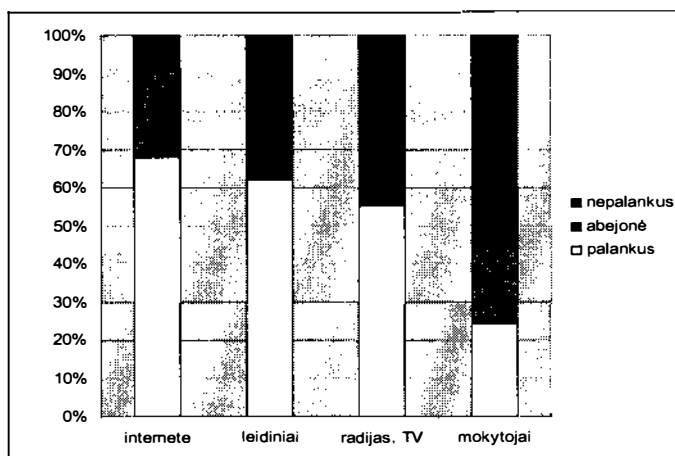
Vis dėlto matyti, kad apie pusę vyresniųjų klasių mokinių šiems žmonėms pripažįsta teisę į žodžio laisvę ir tik maždaug ketvirtadalis būtų linkęs šią teisę iš narkomanų atimti. Tačiau

tik 8% respondentų jiems suteiktą teisę dirbti mokytojais.

Nors anksčiau daryti sociologiniai tyrimai užfiksavo ryškią Lietuvos visuomenės netoleranciją romų ir kai kurių kitų tautybių atžvilgiu, bendrosios netolerancijos „kitų tautų“ ar „kitų rasių“ atstovų atžvilgiu dar reikėtų paieškoti. Štai 1999 m. daryto Lietuvos gyventojų vertybių tyrimo duomenimis, tik 10% apklaustųjų išreiškė kitataučių baimę, tiksliau, nenorą gyventi kitų tautybių asmenų kaimynystėje. Beje, panašūs rezultatai buvo užfiksuoti ir kitose Europos Sąjungos šalyse, iš kurių ypač žemu ksenofobijos lygiu išsiskyrė Švedija, Vokietija, Latvija (atitinkamai vos 2, 5 ir 5% respondentų nenorėtų gyventi svetimšalių kaimynystėje, tačiau Vengrijoje tokių užfiksuota net 52% (Europa ir mes, 2001). Įdomu, kad Lietuvos jaunimas ypač palankiai nusiteikęs kitų (ne-baltųjų) rasių atstovų atžvilgiu. Kaip matyti iš diagramos (10 pav.), daugiau kaip 80% respondentų yra linkę pripažinti ne-baltųjų teisę į žodžio laisvę, taip pat jų teisę dirbti mokytojais. Tik 9% respondentų šiai teisei nepritarė, o maždaug 8% tokia teise abejojo. Šie duomenys ne-

10 pav. Mokinių požiūrio į nebalčių rasės atstovų teises palankumas (proc.)

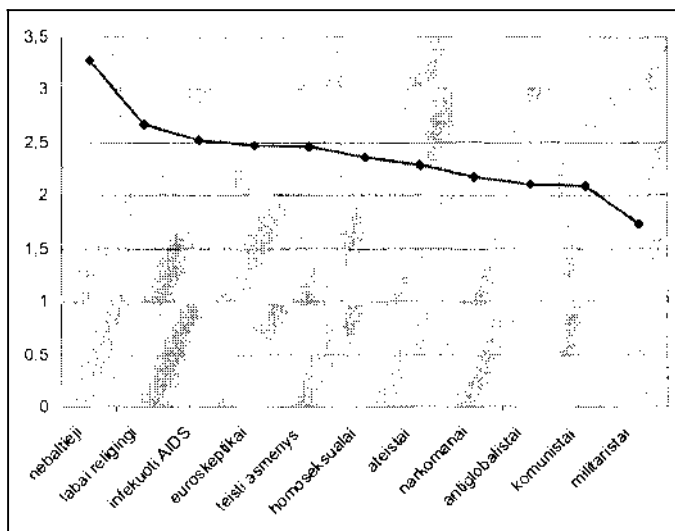
11 pav. Mokinių požiūrio į teistų asmenų teises palankumas (proc.)

prieštarauja bendrųjų Lietuvos gyventojų vertybių tyrimų duomenims ir leidžia manyti, kad mūsų šalies jaunimo dauguma yra palankiai nusiteikusi svetimtaučių ir galimų naujų imigrantų atžvilgiu. Tačiau 5–9% neigiančių svetimšalių teises ir apie 10% abejojančių respondentų primena, kad yra ksenofobijos bei netolerancijos galimybė.

Visai kitokia padėtis su analogiškoms teistų asmenų teisėmis (11 pav.).

Kaip ir dauguma Lietuvos visuomenės na-

rių, tyrime dalyvavę mokiniai nebuvo linkę palankiai vertinti šių asmenų teisę į žodžio laisvę ir darbą. Tik apie 2/3 apklausoje dalyvavusiųjų pritarė šių asmenų teisei turėti puslapius internete, dar mažiau – teisei turėti leidinius, naudotis radijo ir TV eteriu ir tik 23% – jų teisei dirbti mokytojais. 40% apklaustųjų kategoriškai nepritarė anksčiau teistų žmonių teisei dirbti mokytojais, dar apie 37% išreiškė abejonę. Kaip matyti iš diagramos, ir šiuo atveju respondentų netolerancija anksčiau teistiems žmo-

12 pav. Vyresniųjų mokinių požiūrių palankumą išreiškiančių balų vidurkių palyginimas (4 balų skalė)

nėms tolygiai didėja, artėjant įsivaizduojamo santykio su jais kontekstui. Lietuvos gyventojų vertybių tyrimo 1999 m. duomenimis, 66% Lietuvos gyventojų nenorėtų gyventi kaimynystėje su teistais asmenimis.

Suskaičiavus vyresniųjų mokinių požiūrio į įvairių socialinių grupių asmenis balų vidurkius, galima palyginti ir apibendrintus šių mokinių požiūrius į juos (12 pav.).

Kaip matyti, didžiausias respondentų palankumas užfiksuotas nebaltyjų rasės atstovų atžvilgiu, gerokai mažesnis – labai religingų asmenų atžvilgiu, dar mažesnis, tačiau vis dėlto tarp trijų pirmųjų – infekuotųjų AIDS atžvilgiu. Tarp labiausiai netoleruojamų asmenų grupių pirmauja militaristai ir karo kurstytojai. Šiuo rezultatu būtų galima pasidžiaugti, jei nebūtų galima tikėtis dar brandesnę krikščionišką ir pilietinę poziciją išreiškiančio kategorisknio neigiamo požiūrio į tokius asmenis. O tarp labiausiai netoleruojamų grupių atsidūręs komunistams ir antiglobalistams, galima daryti dvejopas išvadas. Tai gali reikšti aiškia jauno-

sios kartos ateities viziją ir orientaciją į vakarietiškas socialines bei politines vertybes, tačiau gali reikšti ir tam tikrų antipatijų sąlygotą polinkį diskriminuoti tam tikrų pažiūrų asmenis, nepripažįstant jiems žodžio laisvės ir ribojant kitas pilietines teises.

Apibendrintas vyresniųjų mokinių požiūrių į potencialiai nemėgstamų socialinių grupių atstovus palankumo vidurkis (apie 2,4 balo) rodo bendrą polinkį į „kitokių“ grupių toleranciją, tačiau beveik nieko nesako apie gilesnius vertybinius pamatus ar motyvaciją ką nors toleruoti ar ne. Todėl analizuojant tyrimo duomenis kilo klausimas, ar užfiksuotas respondentų požiūris į tam tikrų socialinių grupių atstovus palankumas iš tiesų atspindi tikrąją toleranciją, grindžiamą pagarba asmeniui ir jo prigimtinėms teisėms, o kartu ir įsisažmoninta atsakomybe prieš save patį ir visuomenę. Galbūt tyrimo duomenys terodo vyresniųjų mokinių sustabarėjusias nuostatas tam tikrų socialinių grupių atstovų atžvilgiu ir negali būti siejami su tikrosios tolerancijos raiška. Kaip nurodo M. Rokeach (1960), kai kurios netolerancijos apraiškos gali būti paaiškintos

kaip sąlygotos žmogaus mąstymo netobulumo, pasireiškiančio polinkiu į supaprastinimus ir stereotipizaciją, skirstyti žmones į „savus“ ir tam tikrą grėsmę keliančius „svetimus“.

Šie klausimai paskatino pasidomėti, koku mastu tyrime dalyvavusiems vyresniųjų klasių mokiniams būdingas polinkis mąstyti nelanksčiai, autoritariškai ir dogmatiškai ir ar esama koreliacijos tarp jų požiūrių palankumo ir mąstymo nelankstumo, autoritariškumo, dogmatiškumo. Tam buvo pasinaudota M. Rokeach (1960) adaptuotais testais respondentų mąstymo ypatumams įvertinti. Gautų duomenų statistinė analizė atskleidė nestiprias, tačiau statistiškai reikšmingas ($p < 0,05$) neigiamas sąsajas tarp palankaus požiūrio į antiglobalistų, narkomanų, infekuotųjų AIDS, labai religingų asmenų teises ir polinkio mąstyti nelanksčiai, autoritariškai, dogmatiškai. Vadinas, lanksčiau ir laisviau samprotaujantys jaunuoliai yra šiek tiek tolerantiškesni socialinių mažumų atstovams. Įdomu, kad tiriant vyresniųjų mokinių palankaus požiūrio į militaristų teises sąsajas su mąstymo ypatumais pastebėta priešinga tendencija. Šiuo atveju kaip tik autoritariškai ir dogmatiškai mąstyti linkę respondentai buvo taip pat labiau linkę ir nepritariti karo kurstytojų teisei į žodžio laisvę bei teisei dirbti mokytojais.

Išvados

Politinė tolerancija – svarbi demokratėjančios visuomenės raidos sąlyga, reiškianti įvairių, galbūt ir potencialiai nemėgstamų socialinių grupių atstovų pilietinių teisių pripažinimą ir pai-

symą. Iš šių teisių ypač svarbiomis laikytinos sąžinės bei žodžio laisvės ir teisė į darbą.

Lietuvos aukštesniųjų klasių mokinių politinės tolerancijos tyrimų rezultatai rodo gana aukštą nebalėtų rasės tolerancijos lygį, labai religingų, taip pat AIDS infekuotų žmonių atžvilgiu, taip pat daug netolerantiškesnes nuostatas militaristų (karo kurstytojų), komunistų ir antiglobalistų atžvilgiu. Galima teigti, jog tyrimo metu šios grupės išryškėjo kaip vyresniųjų mokinių mažiausiai mėgstamos, kurių atstovams, daugumos respondentų požiūriu, nedėrėtų pripažinti svarbių ir daugumai visuomenės narių įprastų teisių į žodžio laisvę ir darbą.

Kartu tyrimo duomenys parodė, kad vyresniųjų mokinių tolerancijos sklaida nėra viena-reikšmiškai sąlygota jų mąstymo laisvumo ar lankstumo. Pavyzdžiui, lanksčiai, nedogmatiškai mąstyti linkę jaunuoliai labiau pabrėžė tolerancijos, pasireiškiančios lygiateisiškumo pripažinimu, svarbą, o kita vertus, linkusieji mąstyti nelanksčiau, autoritariškiau išreiškė „nepakantumo netolerancijai“ poziciją, nepripažindami teisės tam tikrų grupių atstovams kurstyti netoleranciją ir smurtą.

Todėl šio tyrimo duomenys skatina toliau domėtis, kiek minėtos vyresniųjų mokinių politinės tolerancijos nuostatos yra sąlygotos jų brandžios asmeninės ir pilietinės pozicijos, o kiek joms turėjo įtakos sustingęs mąstymas bei anksčiau įgyti stereotipiniai vertinimai, kartu tęsiant edukologines paieškas veiksmių, galinčių daryti pozityvią įtaką Lietuvos jaunimo tolerancijos raidai.

LITERATŪRA

Aramavičiūtė V. Auklėjimas ir dvasinė asmenybės branda. Vilnius: Gimtasis žodis, 2005.

Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai. Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras, 2004.

Europa ir mes. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Kultūros ir meno institutas, 2001.

Kaprov V. Political Tolerance in Poland and the United States // Social Forces. Jun 1999, vol. 77, issue 4.

Kasatkina N., Leončikas T. Lietuvos etninių gru-

pių adaptacija: kontekstas ir eiga. Socialinių tyrimų institutas. Vilnius: Eugrimas, 2003.

Kuzmickas B., Astra L. Šiuolaikinė lietuvių tautinė savimonė. Vilnius: Rosma, 1996.

Rokeach M. Open and Closed Mind. New York, 1960.

Stouffer S. A. Communism, Conformity and Civil Liberties. Doubleday, 1955.

Sullivan J. L., Piereson J., Marcus G. E. Political Tolerance and American Democracy. University of Chicago Press, 1982.

Šutinienė I. Moksleivių vertybių struktūra ir jos pokyčiai // Jaunimo vertybinės orientacijos. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2003.

XENOPHOBIA AND POLITICAL TOLERANCE OF LITHUANIAN HIGH SCHOOL STUDENTS

Andrius Sprindžiūnas

Summary

The article focus on the methodological problems of the research of the political tolerance, particularly of the method of the "least liked groups" as conducted in some western countries and Lithuania. It also represents data of recent survey of the political tolerance among Lithuanian high school students towards members of some social groups. According to the survey young Lithuanians are most tolerant to the people of other races (not white) by expressing wil-

lingness to ensure then main civil freedoms including right to teach in public schools, also to very religious and AIDS infected persons. On the other hand most intolerant attitudes were observed to militarists, communists and antiglobalists. The data encouraged further investigations whether these tendencies reveal a true tolerance and mature civil position or were determined by factors like inherited preconceptions and dogmatic thinking.

Įteikta: 2005 11 27

Priimta: 2005 12 29